

Het is de hoogste wijsheid soms een dwaas te spelen

Lof der Zotheid van Desiderius Erasmus

Terwijl Erasmus in het voorjaar van 1509 met volle teugen genoot van zijn verblijf in Rome en de talloze studieuze mogelijkheden aldaar, ontving hij een brief van zijn Engelse mecenas Mountjoy. De boodschap was dat hij naar Engeland moest komen. Koning Hendrik VIII had inmiddels de troon bestegen en met de jonge vorst zou een gouden tijd aanbreken voor humanistische geleerden als Erasmus, wiens ster de luisterrijke omgeving als geen ander zou verlichten.

Jan van Herwaarden
is emeritus
Hoogleraar Culturele
Geschiedenis
(middeleeuwen en
renaissance).

Toen Erasmus hier zichzelf afgebeeld zag, riep hij: "Ohe, ohe, als Erasmus nu nog zo eruit zou zien, zou hij meteen gaan trouwen." Tekening van Hans Holbein met notitie van Myconius, die twintig jaar later een korte preek bij de uitvaart van Erasmus hield en een week daarna een herdenkingsrede uitsprak.

In euforische stemming aanvaardde Erasmus zijn reis en formuleerde onderweg zijn gedachten over 's werelds schouwtooneel. In een bonte opeenvolging van pikante toespelingen, scherpzinnige associaties en spitsvondige redematies presenteert Erasmus ons het menselijk tekort, daarbij telkens blijkend van een superieure beheersing van de klassieken. Erasmus wil ons doen geloven dat hij dat alles tijdens de lange reis vanuit Rome via de Nederlanden naar Engeland op de rug van zijn paard heeft bedacht en vervolgens in zeven dagen in het huis van gastheer Thomas More in Greenwich heeft opgeschreven. Het zal hem in werkelijkheid wel wat meer tijd en moeite hebben gekost, maar de *Lof* is onmiskenbaar met vaart geschreven. Het werk ademt de geest van iemand die in staat is ongegeneerd de draak te steken met alles wat de wereld toont. Zelfs een aanval van nierstenen weerhield hem niet een luchtige toon aan te slaan. Tot het moment dat de dwaasheid het mom van de 'ware', bijbelse, theoloog aantrekt. In het laatste gedeelte, voor ons geseculariseerde en ontkerstende lieden moeilijk toegankelijk, klinkt een andere toon: daar wordt dwaasheid ernst.

'Het is de hoogste wijsheid soms een dwaas te spelen', luidt de conclusie na de wervelende gang door het menselijk bestaan, maar telkens blijkt de loosheid der wereld en resteert de vraag om vergeving omdat er 'dwaas is gehandeld (...) zodat het lijkt of er geen vergeving

*Dum ad hunc locum per-
venit Erasmus, sepius
sic videtur exclamavit, Ohe
ohe, Si Erasmus adhuc va-
lis esset, diceret profecto
verum.*

tus illud, *μετ' ὠνάμονα συμπόταν.* Nouū hoc, *μετ' ὠνάμονα ἀκρο-*
ατῶν. Quare ualete, plaudite, uiuite, bibite, Moria celeberr-
 mi Mysta. *ΜΟΡΙΑΣ ΣΙΚΟΜΙΟΝ Feliciter absolutum.*

[mogelijk is] zonder zich achter dwaasheid en onwetendheid te verschuilen', in de woorden van Christus aan het kruis: 'Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.' De apotheose van de *Lof* behelst de paradox dat voor de oprechte christen de 'uiteindelijke hoogste beloning (...) een soort waanzin is': het mystieke ideaal van de extase, het volledig opgaan in God.

Wat wij nu onbetwist als een meesterwerk beschouwen, was bedoeld om in vertrouwd en besloten gezelschap voor te dragen. Nadat Erasmus zijn betoog wat had bijgeschaafd, stelde hij een afschrift vergezeld van een brief ter hand aan zijn Engelse vriend Thomas More. Inmiddels deden er wat kopieën de ronde, waarvan er één via een kennis in juni of juli 1511 in Parijs op de drukpers van Gilles de Gourmont terechtkwam.

Onbedoeld was dat de eerste stap op weg naar wereldroem, zoals Erasmus later zelf schreef: ‘Dat boekje heeft me een weinig beroemd gemaakt, of beter gezegd, berucht.’ De ironie wil dat Erasmus zelf in Parijs was toen die eerste druk daar het licht zag. Toen bleek dat die uitgave vol fouten zat, maar dat hij verdere spreiding niet zou kunnen voorkomen, besloot Erasmus voortaan zelf de uitgaven te verzorgen.

Spotten met ernst

Kenmerkend voor de *Lof der Zotheid* is dat Erasmus nergens belachelijk maakt wat van belang is, maar juist wat mensen daarvan maken aan de kaak stelt. Niet het leven zelf - 'Bestaat er iets dat heerlijker of kostbaarder is dan het leven zelf?' - maar het menselijk gewriemel, niet de school, maar schoolmeesters, niet de dichtkunst, maar rijmelaars, niet de wetenschappen, maar hun beoefenaren, niet de waardigheid, maar waardigheidsbekleders, niet het monnikendom, maar monniken, niet het priesterschap, maar priesters, niet het pausdom, maar pausen zijn het mikpunt van de dwaasheid. Zij belichamen het tegendeel van wat zij zouden moeten zijn. Zelfs de kruisdood van Christus ontkwam niet aan het betoog, meer nog,

Erasmus heeft het in navolging van de apostel Paulus over 'de dwaasheid van het kruis'.

De lichte toets van het geschrift verhult nauwelijks de ernst waarmee de spot wordt gedreven. Niet voor niets plaatste Erasmus zijn Lof later in het verlengde van zijn Enchiridion, het handboek voor de rechtgelovige christen dat in 1503 voor het eerst was gedrukt: ‘De Lof der Zotheid behandelt niets anders dan het Enchiridion deed, maar dan schertsenderwijs’, *sub specie lusus* in het Latijn, letterlijk ‘onder het mom van spel’. Erasmus verklaarde zich nader vanwege de kritische opmerkingen die hij met zijn Lof had uitgelokt: ‘Ik gebruikte ooit scherts in de Lof, maar op een onschuldige manier, ook al permitteerde ik me misschien nogal wat vrijheid.’ ►

Over de nutteloze wijsheid en de almacht van het geld

Als iemand ervan geniet om 'bij hooggeplaatsten in de smaak te vallen' en om te gaan met die iconen van goud en juwelen, dan is niets zo nutteloos als wijsheid, sterker nog, niets is zo funest in de ogen van die mensen. Als het gaat om grof geld verdienen, hoe kan een handelaar dan ooit winst maken als hij het houdt bij wijsheid en terugschrikt voor een valse belofte, zich schaamt om op een leugen te worden betrapt en ook maar één klap geeft om het soort benauwde scrupules over diefstal en woeker die wijze mensen hebben. Ook als je een kerkelijke functie of inkomen ambieert, geldt dat een ezel of een buffel daar nog sneller zal doordringen dan een wijze. Als je op seks uit bent, geldt dat meisjes die de hoofdrol in dat stuk spelen hun hart aan dwazen hebben verpand en van een wijze man met evenveel afschuw wegreppen als van een schorpioen. Iedereen die een beetje prettig en aangenaam wil leven, tenslotte, begint met wijze mensen buiten de deur te zetten; elk ander wezen komt er eerder in. Kortom, overal waar je kijkt, bij pausen, vorsten, rechters, bestuurders, vriend en vijand, van hoog tot laag, alles draait om het grote geld, en terwijl de wijze erboven staat, blijft geld uit alle macht uit zijn buurt. [Uit: Lof der Zotheid, blz. 144-145] ¹

De nar stapt af van het kansel. Hans Holbein de Jongere (1497/8-1543) tekende eind augustus-begin september 1516 een reeks illustraties in het exemplaar (Bazel 1515) van de *Lof der Zotheid* van Oswald Geishüsler, beter bekend als Myconius (1488-1552), op dat moment schoolmeester in Bazel; later zou hij Erasmus na diens overlijden in 1536 herdenken (Kunstmuseum Bazel).

► De cijfers in de kaders verwijzen naar de pagina's in *Lof der Zotheid*, vertaald door Harm-Jan van Dam, in: Desiderius Erasmus, *Lof en Blaam*, *Verzameld Werk 2* (Amsterdam 2004).

Uit de reacties bleek Erasmus dat ironie en satire misverstanden wekten. 'Als iemand zal roepen dat hij gekwetst is, verraadt hij zijn eigen schuld bewustzijn, of in elk geval zijn vrees', schreef Erasmus in zijn brief aan Thomas More die van oudsher als Woord Vooraf aan de *Lof der Zotheid* is verbonden. Hoe kan iemand zich gekwetst voelen in iets dat zo dierbaar is dat het juist onaantastbaar is voor welk oordeel dan

'De uitgave van 1515 is wereldberoemd geworden dankzij het exemplaar waarin de jonge kunstenaar Hans Holbein een groot aantal tekeningen heeft aangebracht'

ook? Hoe kan God belasterd worden waar Hij boven elk oordeel is verheven? Door de minste geringste kritiek voelden lezers zich in hun wiek geschoten, getuige Erasmus' woorden in diezelfde brief: 'Des te vreemder vind ik het dat men tegenwoordig zulke overgevoelige oren heeft dat die eigenlijk alleen nog maar plechtstatige eerbewijzen kunnen aanhoren.'

Tekeningen in de kantlijn

Om onwenselijke reacties voor te zijn, maar ook om de talrijke associatieve verwijzingen en toespelingen begrijpelijk te maken, verzocht Erasmus de uit Rhenen afkomstige Gerard Lijster (Listrius) een verklarend commentaar bij zijn tekst te schrijven. In 1515 verscheen de eerste uitgave van de *Lof* voorzien van

commentaar bij de Bazelse uitgever Froben, waar Listrius op dat moment als corrector werkte. Het is de vraag in hoeverre Listrius zich van zijn taak heeft gekwetend, want het aandeel dat Erasmus zelf daarin heeft gehad lijkt moeilijk te overschatten.

Die uitgave van 1515 is wereldberoemd geworden dankzij het exemplaar waarin de jonge kunstenaar Hans Holbein eind augustus-begin september 1516 een groot aantal tekeningen heeft aangebracht. Deze tekeningen kleuren onze voorstelling van de tekst van de *Lof*, maar we moeten ons wel realiseren dat deze voorkomen in slechts één enkel exemplaar dat zich thans in Bazel bevindt. Pas sedert de door de Fransman Jean Patin verzorgde uitgave van de *Lof* in 1676 werden deze tekeningen ook in druk verspreid. Tegenwoordig wordt in de meeste *Lof*-uitgaven de paragraaf-indeling gevolgd die voor het eerst in een Franse uitgave van 1765 was aangebracht. Een paragraaf omvat soms niet veel meer dan een of een paar alinea's, maar enkele zijn inderdaad voldragen hoofdstukken. Het langste gaat over theologen, meteen gevolgd door dat over monniken (de nrs. 53 en 54). In die stukken laat Erasmus merken waaraan hij zich het meest heeft geërgerd: de spitsvondige haarkloverijen van theologische scherpshijpers en de monniken die volkomen opgingen in verderfelijk ritualisme en zich niets aan het christelijk gebod van naastenliefde gelegen lieten liggen, wat Erasmus de ge-

Inleidende literatuur

- Petty Bange, *Desiderius Erasmus, portret van een humanist* (Amersfoort-Brugge 2007).
- Klaas Potjewijd, *Zo ontstond De Lof der Zotheid van Erasmus van Rotterdam, een wordingsgeschiedenis* (Almere 2009).
- Hans Trapman, *Erasmus van Rotterdam, een kennismaking* (Rotterdam 2008).

Nederlandse vertalingen

- Desiderius Erasmus, *Lof der Zotheid*, met de tekeningen van Hans Holbein uit het Baselse exemplaar van 1515, vertaald, geannoteerd en ingeleid door Petty Bange (Nijmegen 2000); heruitgave vanwege de Stichting Erasmus Festival 's-Hertogenbosch: Desiderius Erasmus, *Lof der Zotheid*, vertaald, geannoteerd en ingeleid door Petty Bange (Leuven 2006).
- Desiderius Erasmus, *Lof der Zotheid*, in: Desiderius Erasmus, *Lof en blaam*, vertaald en toegelicht door Harm-Jan van Dam. Verzameld Werk van Desiderius Erasmus 2 (Amsterdam 2004) 55-163 [gevolgd door Brief aan Maarten van Dorp, pp. 167-191];

Friese vertaling

- Desiderius Erasmus, *Moriae Encomium, dat is De Lof fan de Healwizens*, oersetting P.W. Brouwer (Wânswert-Sutfen 2001).

Over vrouwen

Allereerst door hun charmante uiterlijk, dat ze terecht belangrijker vinden dan al het andere, het wapen waarmee ze zelfs tirannen tiranniseren. Want het onverzorgde uiterlijk dat zo typisch voor mannen is, hun ruwe huid, dat oerwoud aan hun kin, oud zijn voor hun tijd, dat kan toch alleen te wijten zijn aan wijsheid. Terwijl vrouwen, die hun hele leven gladde wangen hebben, een hoge stem en een zacht huidje, als het ware een soort eeuwige puberteit vertonen. Ten tweede, hun liefste wens in dit leven is toch mannen behagen? Daar is toch al dat optutten voor bedoeld, al die make-up, baden, kappersbezoekjes, smeerseltjes, parfums? Al die trucjes om gezicht, ogen, huid te verbergen, verven en bewerken? Met andere woorden, uiteindelijk is het dwaasheid en niets anders waarmee ze de mannen voor zich innemen. Want is er iets wat zij vrouwen niet toestaan? En alleen maar om betaald te worden met wat seks. [Lof der Zotheid, blz. 75]

Ex abbas sancti...
 dax, animi speculum. Nullus apud me fucis locus, nec aliud
 frôte simulo, aliud in pectore premo. Sumq; mei undiq; si-
 millima, adeo ut nec ij me dissimulare possint, qui maxime
 Sapiëntiæ personā ac titulū sibi uendicant, καὶ ἐπὶ τῇ τροφῇ
 τῶν δεικνύοντες, οἱ δὲ τῇ λεοντῇ οἱ obambulant. Quāuis autem sedu-
 lo fingāt

Im Satyr: in can: Abba
 clausum in pectore, aliud
 in lingua praecepta hris
 Dissimula
 ta stulticia.

Bij het omzien naar de dwaasheid als 'vrouw uit één stuk' stapt Erasmus in een mand met eieren. Tekening van Hans Holbein de Jongere in de marge van het exemplaar van de Lof der Zotheid (ed. 1515; tekening van 1516) uit het bezit van Myconius (1488-1552)

Over vorsten

Ik heb allang zin om het eventjes over koningen en hoge hovelingen te hebben, die mij heel trouwhartig en edelmoedig (zoals het edelen betaamt) vereren. Als ze ook maar een greintje gezond verstand hadden, dan zouden ze toch niets liever willen dan aan zo'n vreselijk leven te ontsnappen. Wie wel eens heeft nagegaan hoe loodzwaar de last is die iemands schouders moeten torsen als hij zich werkelijk als vorst wil gedragen, zal toch niet concluderen dat hij-zelf aan de macht wil komen, desnoods door meineed of vadermoord: wie het schip van staat stuurt, is geen privépersoon maar bekleedt een openbaar ambt. Hij hoort uitsluitend aan het algemeen belang te denken, geen duimbreed af te wijken van de wetten die hij zelf invoert en uitvoert, de integriteit van bestuurders en ambtenaren te garanderen. Op hem en hem alleen zijn alle ogen gericht: als een goed gesternte kan hij door zijn rechtschapenheid de mensheid heil brengen, of als een verderfelijke komeet dodelijk onheil bezorgen. Tekortkomingen van andere mensen hebben minder effect en zijn niet zo vèr strekkend, maar de vorst heeft zo'n positie dat als hij ook maar een stap van het rechte pad afwijkt, het bederf zich als een epidemie onder de mensen verspreidt. Verder brengt het soort leven dat vorsten leiden van alles met zich mee wat ze van het rechte pad afvoert: plezier, ongebondenheid, vleierij, overdaad. Des te meer moet hij zich dus inspannen en des te oplettender ervoor zorgen dat hij zijn plicht niet verzuimt, zelfs als men hem misleidt.

En ten slotte, nog afgezien van aanslagen, onlusten en andere dreigende gevaren, staat hem de reuk-schap te wachten die hij binnenkort tot in detail aan de ware Koning zal moeten afleggen, voor al zijn daden, en des te onbarmhartiger naarmate hij zijn plicht voortreffelijker heeft vervuld. Dus als een vorst al deze en dergelijke dingen zou afwegen (en dat zou hij doen als hij wijs was), zou hij vast niet lekker meer slapen of eten. [blz. 135-136]²

legenheid bood zich vol afgrijzen af te vragen 'Waar komt die nieuwe soort joden vandaan', daarmee meteen kenbaar makend dat het jodendom hem beslist onwelgevallig was.

Met afstand was en is de *Lof der Zotheid* Erasmus' befaamdste en frequentst gedrukte werk. Bovendien is het verreweg het meest vertaald, het eerst reeds in 1512 in het Tsjechisch. Die aan het Praagse gemeentebestuur opgedragen vertaling werd echter pas in 1864 gedrukt. De oudste gedrukte vertaling is die in het Frans van Joris van Halewijn (ca 1470-1536/7) die in 1520 werd gedrukt en grotelijks Erasmus' ergernis wekte: Halewijn had het boek niet vertaald, maar er een heel ander boek van gemaakt. De eerste Nederlandse vertaling verscheen pas in 1560 in Emden, snel overschaduw door een tweede die in 1582 in Antwerpen verscheen en enige malen werd herdrukt. In dit artikel leest u enkele saillante passages uit Erasmus' beroemdste boek. ■

► Hierover: J. van Herwaarden, 'Erasmus en zijn vorst', *Rotterdams Jaarboekje* XI.2 (Rotterdam 2004) 109-146; vgl. J. van Herwaarden, 'Erasmus en zijn vorst', in: Jan van Herwaarden, *Erasmus in Duplo. Colloquia in Museo Erasmo* XVI (Brussel 2006) 7-51